

KEŞ

2 Berfanbar 2017

CIN Û PERÎ DÊ ME XILAS BIKIN

Yek û niv pile. Ev jimar, ji bilî bûyîna jimara ku navê xwe daye kolektîfa birbuçukê, bingehek polîtîk-felsefî ye. Mayîna li jêr wê, veguherîneke radîkal a sîstemê ferz dike. Derketin ji wê, ji bo dewlemendan vegeerîneke rêvebirî, ji bo zêdebûnê felaketê ye. Ev çarçove, hemû civînê dipêçe.

"Çareya tenê ya vê karî emisyona negatîv e dibêje. Bifikirin — ji gotina cin û perî dê me xilas bikin, ti ferqa wê tune."

Soza çareyên teknolojîk, di rastiyê de parçeyek riya ku diçe germbûna 4-5 pileyî ye. Teknolojîya emisyona negatîv, mezinbûna kesk, girtina karbonê — hemû berdwamiya heman mantiqa modernîst in: bê pirsîna sîstemê ku pirsgerêkê çêdike, bi amrazên wê li çareyê gerîn. Lê mijara iqlîmê, ji parastina jîngehê pir zêdetir e. Eleqedarbûn bi hemû karên ku sîstema pişesazî li serê me anîye — û vê yekê bê têkoşînê siyasî, bê rêxistinê kirin ne mumkîn e.

Siyaseta keskî, ne hîlbijartin, ferzbûnek e. Ji jîngehparêzî yê tenê an polîtîkayê çepa kevneşopî cuda ye — ferzbûna ekolojîk, edaleta civakî, beşdarîya demokratîk û veguherîna di asta sîstemê de bi hev re ramyariyê dixwaze. Bê nêrîneke giştî, mijûlbûn bi tu ji van mijaran ne mumkîn e.

Lê ji ku derê hatî, li ku derê yî jî girîng e. Şecereyên rewşenbîr ên cuda, ekolojîyên cuda hilberînin. Ekokrîtîkîzma Anglo-Sakson, tevgerên Kesk ên Ewropî, kevneşopiya ekolojîya siyasî ya piştî 2000an, çarçoveya Tirkiyê ya taybet — tevgera dijî navokî, Gezî, têkoşînên herêmî yên taybet — hemû ji çavkaniyên cuda têne xwarin. Jîngehparêziyek gerdûnî tune ye. Di navbera kevneşopiya John Muir û kevneşopiya Ivan Illich de, di navbera Kesken Almanan ên Rudolf Bahro û jîngehparêziya Tirkiyê ya 1990an de cudahiyan kûr hene. Naskirina van cudahiyan, pêşmercê diyaloga rastîn e — ne mijara rast/şaş, mijara ku rament li ku derê, kengê û bi kê re şikil girtiye.

HÊDÎ HÊDÎ QEZENC KIRIN

Dengê ji nav çalakvaniya iqlîmê, me bi rastiyek tal re rû bi rû dike: di mijara iqlîmê de hêdî hêdî qezenc kirin, bi windakirinê re wek hev e. Hewldana xwekuştinê ya li sermîlê COPa Kopenhagê — hêza polis a mezin, meşînê dramatîk, di dawiyê de hilweşîna maseyê nîqaşê — niqteya şikestina ji hêvîya naîf ber bi rastîgeriya stratejîk e.

"Di stratejiyê de kişandin diqewime: Ji nêzîkbûnên navendê-vexwarinê, ber bi têkoşînê hiştina sotemeniyên fosîl di bin axê de. Ji aliyê daxwazê ber bi aliyê pêşkêşkirinê. Ji hîlbijartinên kesane, ber bi çalakîyên xerakirina binesaziyê. Bê-îtaeta sîvil, navê zimanê nû ye."

Tecrubeya Global Power Shift a ku 600 çalakvanên iqlîmê yên ji 136 welatan li Stenbolê hefteyek perwerde dike, mînakê dide ku çawa ava kirina tevgerê dixuye. Paşê rêxistinker û firanse di nav 80 welatan zêdetir de belav dibin. Astengkirinên kanên komirê, qutkirinên binesaziya neftê — birîna pêşkêşkirinê ji rêvebirina daxwazê destwerdaneke rasterast e. Projeyên nexşekirina edaleta jîngehê, eşkere dikin kîjan civak giraniya ekolojîk a mezinbûna aborî digirin, çavkanî yên kê ne, kê qezenc dike kê azar dikişîne. Komên xebatê yên ekolojîya siyasî, atlasên gerdûnî yên edaleta jîngehê — ev amûrên ku berxwedana herêmî bi şewazên gerdûnî ve girê didin.

Lê kişandinek heye: Çawa pêwendiyek dikare di navbera van toran navneteweyî û 40-50 berxwedanên herêmî yên berdwam li coxrafyaya Tirkiyê — têkoşînên di asta gund de li dijî bendan, projeyên elektrîkê, operasyonên madenê — were sazkirin? Çevreyên rewşenbîr û berxwedanên gund bi giştî ji hev qutbûyî ne. Têkoşînên li dijî madenê li Bergamayê, HES'an li Artvînê, berfirehiya komirê li Yatağanê, santralan ku nêzî perestgeha Lagina hatine plansaz kirin, bi serê xwe didomin. Demên girêdanê — wek dijî-navokî ya Akkuyu, Bergama — kurt û kê in.

Çima ev ças parçebûyî ye? Berxwedana rêxistinkirî çawa dikare bi hev ve were girêdayî kirin? Hilberîna rewşenbîr û hunerî, çawa dikare bê desteser kirin an temsîla şaş kirina têkoşîna di asta gund de, lê nêzîk bibe? Pêwîst e ku em ji red kirina tenê — gotina "na" ya berdewam — derbas bibin û çarçoveyên alternatîv hilberînin. Siyaseta keskî, tam bi vê kapasîteya pêşxistina vîzyona siyasî ya pozîtîv ji çalakvaniya keskî ya tenê tê veqetandin.

GER MIROVAHÎ DÊ ZINDIYEK WISA BE

Dengê herî tarî, yê herî pirsikirinkar e. Karamsariya kûr a antropolojîk a li hember zerardayîna celebê mirov hildigire: Ger mirovahî dê zindiyek wisa be, ji yên ku difikirin gelek baş e ku ev tune bibe.

"Bi rastî hewceyê beşek girîng a nifûsa cîhanê tune ye. Ji heft milyaran sê û nîv-çar milyar sibehê tune bibe, di jiyana ti yek ji me de tişt naguhere."

Ev, nefret nîn e, xwendineke vekirî ya mantiqa kapîtalîzma hevdem e. Ya rewşa îro çêdike, ne civaka mirovan e? Berhevbûna hêza elît di asta nedîtbar de ye. Wendabûna Şeşemîn a Mezin jixwe dest pê kiriye — wek encama ferz a şaristaniya mirov. Bi rastî tu tişt nayê ber serê xwezayê — ya em tune dikin, şertên jiyana celebê zindî ye. Têgihîştina "Geliya Cîhanê ya Fezayê" têra nake; mijar ne reftara kesane, avahiya şaristaniyê ye. Têkiliya ku mirov bi xwezayê re saz kiriye egosantrîk e — xwe ji xwezayê veqetîne, çanda xwe ji xwezayê veqetîne, heta îro.

Lê ev karamsarî bo felcê nabe sedem. Tam berevajî: Amade kirin ku li dijî her tiştê ku dikare wendabûnê bilezîne were xebat kirin, ne ji hêvî, ji ferzbûna etîk derdikeve. Bê garantiya serkeftinê berdewam kirin — ji ber ku divê were berdewam kirin. Ev, kombûnek e ku nesilê rewşenbîr ê çep ê beriya 1980an hildigire: tecrubeya têkçûna piştî darbeyê, têkiliyên bi tevgera Kesk a Almanyayê re, hêviyên têkoşînê yên cuda û bi hev re yên bi femînîstan, jîngehparêzan, sosyalîstan re.

Karê belgefilman, şêwazek ji şahidiyê û şîrîketiya rexnegir e. Modên ragihandinê yên estetîk û poetîk, li teniştê yên analîtîk disekin. Ev deng, ku tev lê kampanyayên jîngehê bûye lê xwe wek pisporê jîngehê bicî nekiriye, azadiya ji derveyê tevgerê nêrînê hildigire.

Tecrubeya Walden ya Thoreau, wek pratîka pîvana guncan tê bîr kirin. Raporên Komela Romayê, Wendabûna Şeşemîn a Elizabeth Colbert, xwendina Harari ya celebê mirov — hemû li heman niqteyê dikevin: ne utopîzma teknolojîk ne jîngehparêziya naîf têra nake.

BÊ AX, ÇAND TUNE

Mîmar-kuratorek bi pirsîna terminolojiyê bi xwe dest pê dike. Peyva "xweza" têgehek e ku bi tevahî midûrê me ye. Formulasyona Fernando Pessoa tûj e: "Xweza, nexweşiya serê me ye." Cudakirina di navbera mirov û xwezayê de, mijar bi xwe ye — ne çare.

"Kaide gotinek e ku bi Tirkî gelek xweş rûdine. Kaide hem bîngeh hem qaîde tê wateya. Qaîdeyê em wisa pênase dikin: Bê ax çandinî tune, bê çandinî bajar tune, bê bajar çand tune."

Projeya Kaide — modulên axê yên 50x150x50 cm yên li Taksimê, nêzî Parka Geziyê hatine danîn — cotkar, helbestkar, koleksiyoner, mizîkvanan vedixwîne ku bi axê hilberînin. Pêşgîniyên di derbarê çandiniya bajarî de dilerizîne. Ax, ne madeyek xav, şêwazek têkiliyê ye. Danîna mirov hem wek subjekt hem objekt — lê ji bo xulekekê jî, fikirîna ku ne li navendê her tiştî ye.

Pêşangeha Aşî, bend li ser Firat û Dicleyê dilêkolîne — metafora aşandinê bikar tîne ji bo girêdana veguherîna ekolojîk û siyasî. "Mafê li ser çem dîwar çêkirinê kê dide me?" pirsek nîne teknîkî, pirsek ontolojîk e. Projeya Hepbahar lê dormansiya tovê dilêkolîne — sînorên mecbûrî yên hilberînê bi spektrumê ronahîya sunî di seralavan de, destwerdana di dewrên xwezayî de dipirse. Teknolojî ji bo me pir balkêş e: em dikarin tiştê biguherînin, em dikarin li hember xwezayê benda xweş danîn — "Wow, min çi kir?" Lê ev efsûnbûyî, şêwazek desthilatdariyê ye.

Hatîn gel hev a bi serokên xwecihî yên Kayapo li Parîsê, ramanê ji bîngeh diguherîne. Berteka serokê xwecihî di Muzeya Dîroka Xwezayê de: "Li vir tenê yên mirî hene. Li cîyê ku em jê tîne xweza zindî, têkilî, beşdar e." Em bi wan re

dijîn, em bi wan re yek û tevayî ne — ew tevayî mirov dilerizîne. Çiqas em derew dikin, em carek din li wir dibînin. Sîstema zanyariyê ya Rojavayî, li ser veguherîna têkiliyên zindî bo koleksiyonên mirî hatiye sazîkirin. Ev tundkariya epîstemolojîk, tam di dilê qeyrana ekolojîk de ye.

MUZE Û ZANÎNÊ MIRÎ

Muzeyan îmkanek mezin heye — ji 7 heta 70, her kes wan wek depoya zanyariyê ya pêbawer dibîne. Lê pratîka muzeyê ya niha, ji hilberîna hişmendîya ekolojîk zêdetir, wê dixwe. Li Tirkîyê muzeya dîroka xwezayê tune — valahiyek bîngehîn a sazî. Muzên heya wek "butîk" in, ne sazîyên rastîn.

"Bê girêdana qirika min, bê derbasbûna ji qonaxên ketin û bêhişbûnê, ez nikarim li muzeyê bigerim. Ez li wir nikarim bigerim. Ji ber ku tenê yê mirî hene."

Muzeya ekokrîtîk, ne tenê ji nû ve ramyariya muzeyên dîroka xwezayê, ji nû ve ramyariya hemû muzeyan pêşniyaz dike. Muze, ji bûyîna ciyê ku naverokê li ser jîngehê pêşkêş dike derkeve, dikare bibe sazîyek ku şewaza hilberîna zanyarî û hişmendîyê ji bîngeh bipirsîne. Modêlên demokrasiya ekolojîk — rêveberiya hevpar, biryarên bê hîyerarşî, otonomiya herêmî — dikarin ji pratîka muzeyê re werin guncandin.

Bandora Bruno Latour, çarçoveya demokrasiya ekolojîk a Dominique Bourg û Kerry Whiteside, pratîkên muzeyê yê beşdarî û hev-afirîner — hemû, parçeyek hewldana kişandina hilberîna zanyariyê ji derxîneriya akademîk ber bi pratîkek navenda-civak ve ne. Mînakên navneteweyî yê wek destpêkirina Navenda Huner + Jîngehê ya Muzeya Hunerê ya Nevadayê di sala 2009an de, torên navneteweyî yê pratîsyenên muzeyê yê ekolojîk — ev avahî ne ku hîn li Tirkîyê hevtayên wan tune lê divê hebin.

Têgihiştina Anthroposên jî tê nîqaş kirin — çaxa jeolojîk a ku desthilatdariya mirov diyar dike. Rexnegirîya wê eşkere ye: Kîjan mirov? Kîjan anthropos? Gerdûnîbûneke derewîn hildigire, ferqên hêzê veşêre, alternatîvên xwecihî dikare bi xwe re bibe. Lê di heman demê de navlêdana qeyrana niha jî ferzbûnek e. Pêşangehên muzeyê her ku diçe Anthroposên dest digirin — çawa û gelo bi awayek berpirsiyar dikarin vê yekê bikin yan na, pirsek vekirî ye.

SÎNORÊ ZIMÊN, SÎNORÊ FIKIR

Yek ji kişandinên herî kûr ên civînê, mijara ziman e. Peyvên ku em ji bo nîqaşê li ser jîngeh û ekolojî bikar tînin — "xweza," "jîngeh," "parastin," "muhafeza" — pêşgîniyên pirsîrînkîr hildigirin. "Xweza," tişteke ji mirov cuda îma dike; nêrîna ku dibêje "xweza tune ye, dar heye, mîh heye," vê veguherîn red dike. "Jîngeh," cîhanê dixwe wek tişteke ku mirov li dora xwe pêçaye. Terminolojiya zanistî, di navbera pispor û gel de mesafe çêdike. Zimanê muzeyê — anthroposên, parastin, muhafeza — hemû pêşgîniyên pirsîrînkîr hildigirin.

Karê dudo li vir heye: rexnegirîya terminolojiya kalemî û çêkirina peyvên nû yê rê bi cî, têkilî girtî. Ne wek îlkêliya romantîk, wek ferzbûna epîstemolojîk. Cudakirina di navbera xwezaya yekem û xwezaya sunî de hilweşîya — hemû xwezaya hevdem, bi guherîna iqlîmê, qirêjîyê, sêwirana mirov ve hatiye veqetandin. Lê mirov jî parçeyek xwezayê ne; destwerdanên me dikarin li şûna desthilatdariyê têkilîdarî bin. Aşandin — grafting — wek metafora destwerdana teknolojîk a bê tundkarî, bi bend û madenê û derxîneriyê re berevajî dimîne.

"Têkiliya ku Êlewiyan Dêrsimî bi axê, çiyayî, avê re bi rêya Xizirî saz kirine, bi zimanê 'parastinê' nayê girtin — lê zanyariyek ekolojîk a sofistîke şifre dike. Pîvana pîroz a ku jîngehparêziya secanî dixwe, tam li vir tê eşkere kirin."

Çawa olên yekxwedayî têkiliya me bi cihê re guherandin tê nîqaş kirin: Pan dimire, xwezaya pîroz dibe kel, ji bo bikaranîna mirov tê vekirin. Lê li vir vegera naîf li ola jî tune ye. Bi rêya pratîkên nû/kevn, ji nû ve keşkirina têkilîdarîya pîroz — pîvanek rêz, lînîhêrtin, hurmetê ku ji hesabê zêdetir e pêwîst e. Etîka jîngehê dema kêma dibe ji hesabê tenê, ji rêveberiya çavkaniyan, têkiliya ku divê were parastin tune dike.

Prensîba cotkarên Gamo tê bîr kirin: Çiqas hewce ye bigire, ti caran zêdetir. Hişmendîya Gaia ya gelê Dogon — bi Cîhanê re ragihandina rasterast wek hebûnek zindî, têkilîdar. Ev ne metaforî, îdîayên ontolojîk in. Ramana Michel Serres, ji vê têkilîdarîyê re çarçoveyek felsefî pêşkêş dike.

Tecrubeya demanî ya zarokan jî bi vê nîqaşê ve girêdayî ye. Hebûnên ku me bi rêbazek ku me xwe pêşbîr kiribû hatin cihanê, hebûnên di nav malê me, hebûnên ku qaşo me perwerde kirine — di demanek din de dijîn. Ji demana xetegeran ya mezinan cuda, demanek bedenî, têkilîdar, di niha de bi cî bi cî bûyî. Qeyrana iqlîmê, xerabûna rejîmên demaniyê jî ye. Şêwazên hebûnê yên nû, şêwazên bûyîna demanî yên nû jî hildigirin.

HEVALÎ BINESAZÎ YE

Belkî derdana ku herî zêde nedihat hêvî kirin a civînê, ji nû ve keşkirina hevaltiyê wek formekê siyasî ye. Têgihîştina "philia" ya Ivan Illich — evîn/hevaltiya ber bi yê din ve, têkilîdarîyek ku digihê yên ne-mirov — di navenda nîqaşê de dimîne.

"Me ev mijar ew qas mekanîk kir, em ber bi niqteyek zanistî, mekanîk, akademîk û hetta pişeyî birin... Ji şe qutbûyî em wek tiştî hîs dikim."

Pîşekirin, tevgera iqlîm û jîngehê li Tirkîyê mekanîze kiriye. Têkilîyên organîk ên destpêkê — yên ku li ser hevaltiyê û girêdana hevpar saz bûne, yên afirîneriya xwezayî hilberîn — veguherîne formata sempozyumê, dewra fonan, ava kirina kariyerê. Demê 2009-2013 kampanyên girîng hilberand ku li ser têkilîyên kesane, afirîneriya xwezayî, hevaltiya rastîn ne. Lê sazîbûna ku piştî wê hat, kapasîteya hilberîna afirîner winda kir; tevger berê xwe da pozîsyona berevaniyê. Kêliya Geziyê, mînaka jidayikbûna organîk bû — pîşekirina piştî wê, windakirinek.

Hunermend û nivîskar jî beşa xwe ji vê qutbûnê hildigirin. Amade ne ku îlanên hevkarîyê îmze bikin lê ne karê bingehîn. Sedemên avahiyî hene: zextê sazî, mantiqa bazarê, pîşekirin. Lê edebiyat û huner, ne tenê amûra ragihandinê, çavkaniya epîstemolojîk be. Tecrubeya estetîk, dikare şêwazên ramyariyê û têgihîştinê yên kalemî bişikîne. Tevgera Kesk a Almaniyayê, ji kevneşopîya hunerê ya Romantîk bi awayek kûr xwariye — ev têkilî hîn jî watedar e.

Lê hewce ye em behsa evîna xerab jî bikin. Evîna zêde ya li ser yên gelek mîna hev, gelek baş bi hev re — neteweparêzî, civatparêziya olî, derxistina ji malbatê — yê din çêdike. Philia ya rastîn lê evîna ji bo cudahiye ye: kapasîteya veguherîna di pevçûna bi yê din re, hevaltiya li ser sînoran.

Têkoşîna parastina Bostanên Yedikule, bi rêya "naskirinê" — ne endamiya fermî, naskirina rû bi rû — biserkeftinê dibîne. Mantiqa pişeyî/sazî sistbûnê çêdike; torên li ser bingeha hevaltiyê berxwedêrtir in. Ramana Hardt û Negri, têgihîştina philia ya Illich, çîroka Samariyê yê Baş ya Mizgîniyê — hemû li heman niqteyê dikevin: têkilîdarîya etîk, pêşmercê siyaseta ekolojîk a rastîn e.

"Çîroka Samariyê yê Baş tê bir kirin: 'Cîranê xwe wek xwe hez bike' — ne wek emrekî, wek dawetnameya naskirina mirovahî/sistbûna hevpar di nav cudahiye de."

XEBATA DI TARÎYÊ DE

Di civînê de spektrumek karamsarî-hêvî tê vekirin. Li ser aliyê herî tarî, neyêti yên Wendabûna Şeşemîn. Li aliyê zanistî-stratejîk, veguherîna radîkal a ku armanca 1.5 pileyê dixwaze. Li aliyê çalakvan, ava kirina momentumê bi rêya bê-îtaeta sivil û rêxistinkirina herêmî. Li aliyê hêvîdar-rexnegir, projeyên beşdarî yên pîvana piçûk û xebatên muzeyê yên ekokrîtîk.

Çavdêriya Wallerstein tê bir kirin: Kapîtalîzm dimire — di qonaxa wê ya termînal de — lê ya ku dê li şûna wê were hîn nehatiye diyar kirin. Ev, dema xeterê herî zêde lê di heman demê de îmkanê herî zêde ye. Veguherîneke kaotîk û tundkar nayê redkirin lê alternatîf bi awayek aktîv dikarin werin avakirin — mayîna li benda têra nake.

Hêviya derewîn — "çareyên" neolîberal, sererastkirina teknolojîk, hilbijartinên kesane yên vexwaran — bi hêviya bingehîn — avakirina alternatîfên rastîn, pratîkkirina têkilîyên cuda, fireh kirina qadên otonomiyê — ya cudakirin pir girîng e. Demokrasiya ekolojîk, pêşerojên piştî-kapîtalîst — ev ne texmîn, avakirina aktîv in. Rêveberiya hevbeş, biryarên bê hîyerarşî, otonomiya herêmî bi koordînasyona trans-herêmî, tevlîkirina yên ne-mirov — ev ne utopya, ferzbûnên pratîk in.

Ev civîna birbuçukê, hewldana ji nû ve avakirina pratîka rewşenbîr a organîk û li ser bingeha hevaltiyê piştî demê pîşekirinê ye. Modêlek dide ku jiyana rewşenbîr ya piştî-neolîberal çawa dikare xuya bibe: li ser têkiliyên rastîn saz bûyî, derbas bûna sînoren dîsîplînê, di nava têkoşînê berbiçav de bi cî bûyî, ne ji karamsariyê û pirsên bingehe ditirse. Birbuçuk, bi vê rêze civînan tam vê yekê dike — zanyarê iqlîmê, çalakvanê jîngehê, belgefilmsaz, mîmar-kurator, muzevan li heman maseyê, bi heman pirsê: Em çawa dikarin cuda bikin?

Hewce ye em qeyda nebûnê jî bigirin: Dengê çîna karker û civakên feqîr, nîqaşa li ser alternatîfên aborî yên berbiçav, ramana ekolojîk a Îslamî, nîmayendên rasterast ji tevgerên berxwedanê yên gundî — ev kê in û civîn pê dihesa ku ev kê in. Nirxandineke dilsoz, dîtina ya ku tune ye jî ye.

Ya herî girîng: Axafîn nahêle, kûrtir dike. Beşdar, ne ji gavên paşê ewle ne — lê ji ya ku di tehlûkê de ye, hîn pê hesin in. Armanca 1.5 pileyê, ferzbûnê çêdike lê mantiqa panîkê ji nû ve hilberîne. Tekîldarkirina hevaltî û philia, hem ji sinîzma têkçûyî hem ji bînerîya bi zorî alternatîf pêşkêş dike. Ev, dilsoziya rewşenbîr û ferzbûnek siyasî ye.